

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 1 (P1)

NYENYANYANA/NYENYANKULU 2013

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 70

Memorandamu leyi yi na 8 wa tipheji.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1**

- 1.1 Titirheleni.√ (1)
- 1.2 Hi nkarhi wo wisa/hi bureki.√ (1)
- 1.3 Ku huma eka ndhawu yo karhi hi ku tsutsuma swinene.√/A.√ (1)
- 1.4 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo ku ya hi mongo wa xitshuriwa. Xikombiso: Loko munhu a tirha wa vuyeriwa.√/Ku yingisa swi tlula maganzelo.√/ (2)
- (Nhlamulo yin'we ntsena.)
(Amukela na dyondzo yin'wana na yin'wana leyi twalaka ku ya hi xitshuriwa.) (2)
- 1.5 A va rhandza byalwa ku tlula mpimo.√/A va nga ri swikombiso leswinene swa vutswari.√/A va nga tshembekangi./A va ri vakanganyisi.√/A va nga tixiximi.√ (3)
- (Tinhlamulo tinharhu ntsena.) (3)
- 1.6 1.6.1 Loko dyambu ri lava ku pela.√/Nkarhi wa xidyambu.√/√ (2)
- 1.6.2 Ku twa ndlala swinene.√/√/Ku va u khomiwile hi ndlala swinene.√/√ (2)
- 1.6.3 Se a va dyile swakudya.√/√ (2)
- 1.7 Va le tlilasini exikolweni.√ Ku vonaka switsalelo, tibuku na switafulana.√/Ku vonaka na mafasitere ku komba leswaku hakunene hi le tlilasini.√ (2)
- (Ku seketela kun'we ntsena.) (2)
- 1.8 Va nga va va ri ku hlayeni/dyondzeni.√ Matshamelo ya vona ya komba leswaku ku nga va ku ri na lexi xi va endlaka va kokeka miehleketo/ va xi langutiseke.√ (2)
- 1.9 Va languteka va tsakile/va tshunxekile.√ Swikandza swa vona swi languteka swi tlharamukile ku kombisa ntsako.√ (2)
- 1.10 Ku tiphina ka vantshwa.√/√/Vana va xikolo lava nga tiyimisela hi dyondzo. Ntshuxeko wa vantshwa.√/√ (2)
- (Nhlamulo yin'we ntsena.) (2)
- 1.11 A ri lavi ku dyondza ku fana na lavan'wana, rona ri lava ku ya ekaya.√/√ (2)
- 1.12 Eka xitshuriwa xa A Solani na Swanyanya a va rhandzi xikolo, va languteka va nga tsakeli na swintsongo leswi humelelaka etlilasini, handle ko tirhandzela byalwa na majaha. Eka xitshuriwa xa B vana lava va languteka va tiyimiserile eka swa tidyondzo, naswona swa va tsakisa.√/√ (2)

- 1.13 Eka switshuriwa ha swimbirhi timhaka tin'wana ti humelela exikolweni.√√/Eka switshuriwa ha swimbirhi ku na lava va nga riki na mhaka na dyondzo na lava va tsakelaka timhaka ta dyondzo.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (2)
- 1.14 Vanhwanyana lava nga eka xitshuriwa xa A, a va rhandzi timhaka ta dyondzo, kasi lava nga eka xitshuriwa xa B, va tekela timhaka ta dyondzo enhlokweni.√√ (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2****MINKUTLUNYA YIN'WANA NA YIN'WANA YA NKOMBO****MAHLAMULELO YA XIVUMBEKO XO XAXAMETA MINKUTLUNYA**

- NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO/NKATSAKANYO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:

MINKUTLUNYA		MINTSHAHO	
1.	Ku va vanghana lava mi rhandzanaka na ku hanya swin'we hi ku ntwanana.√	1.	'a va hundzukile bandi na buruku.'
2.	Ku seketelana ka vona eka swiyimo leswi a va pfa va hlangana na swona.√	2.	'loko wo tshuka u sukerile un'we wa vona, a wu tivitanerile tinyoxi.'
3.	Ku hambana ka vatswari va vona hi makurisele ya vana.√	3.	'tata wa Ximoko a tshembile nkharisa'. Kasi vatswari va lavan'wana a va ku: 'xiondli xi ta ku ondlavu'."
4.	Ku hambana ka mavonelo ya vatswari va vona hi tlhelo ra milawu ya le mapatwini.√	4.	'n'wana a nga chayela movha a ri na khumentlhanu wa malembe. Kasi eka tata wa Ximoko hi yena ntsena loyi a fanele ku chayela movha.'
5.	Vafana lava a va burisana hi ku tsakisa ka ku chayela movha	5.	'vafana lava a va pfa va navetana hi ku tsakisa ka ku chayela movha.'
6.	Ku karhateka ka Ximoko emiehleketweni hi leswi a nga pfumeleriwi ku chayela movha wa tata wakwe.√	6.	'hiloko a sala a nghena ekamarini ya vatswari va yena, a lavalava makhiya, a ya kuma, a ya humesa movha egarajini, a nghena epatwini ku ya hlarisa vanghana va yena.'
7.	Mpfumaleko wa vuchayeri lebyi nga swi thwaselangiki eka Ximoko.√	7.	'hi xamundzuku u thumbiwile hi vavasati lava a va ya eku tshoveni ka tihunyi a tisungile.'
8.	Xitandzhaku xa leswi nga humelela Ximoko hikokwalaho ko lava ku hlarisa vanghana va yena.√	8.	'vachayeri van'wana loko va kala va byi kela va tsakisiwa hi ku nghena emimovheni va ya lomo.'

LEMUKA:**• Xivumbeko:**

- Hambiloko nkomiso wu tsariwile hi xivumbeko xo hoxeka wu fanele ku kamberwiwa.
- Hambiloko nkomiso wu tsariwile hindlela ya minkutlunya kumbe ndzimana wu fanele wu nga onhi mongo wa timhaka.

• Ntsengo wa marito:

- Vakamberi va languteriwa ku kambisisa ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
- U nga susi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke kumbe ya kombisiwile hindlela yo hoxeka.
- Loko ntsengo wa marito wu hundzisiwile, hlaya ku fika eka marito ya 5 lawa ku hundzisiweke hi wona, kutani u nga tekeli enhlokweni lama nga ta landzela eka nkomiso.

Minkomiso yo koma ngopfu kambe yi ri na minkutlunya hinkwayo leyi lavekaka **a yi fanelangi** ku xupuriwa.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: NTIVORIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3**

- 3.1 Wa le kule.√/B√
LEMUKA: Mukamberiwa u kuma maraka na loko a tsarile ntsena letere ra nhlamulo leyi nga yona. (1)
- 3.2 Leswaku xi koka vanhu rinoko no endla leswaku xi vonaka kahle.√ (1)
- 3.3 'Vatatana, titlonyeni ximumu lexi hi *Range Rover Evoque* ya manyunyu.'√
LEMUKA: Mukamberiwa a nga xupuriwi loko a nga tsalangi swirhatana. (1)
- 3.4 A ndzi ta xi tirhisa loko munhu a nga lavi ku tinghenelerisa eka timhaka leti humelalaka kun'wana, a tshemba ku ti twa eka van'wana, kutani a nge twi hinkwato ti helerile.√√ (2)
- 3.5 Wu ta koka vanhu mahlo hi vuxongi bya wona.√/Va ta vona ku saseka ka movha lowu.√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (1)
- 3.6 U twala a tsakile na ku va a tsakela leswi a vulavulaka hi swona.√ U twa swi fanerile leswaku muxavia fikelela hi yexe leswaku a nga kayeli nchumu.√ (2)
- 3.7 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Movha lowu wu fanele ntsena lava va nga na timali ta vona.√√/Movha lowu wu fanele ntsena lava nga fuma.√√/Movha lowu wu fanele ntsena lava tikotaka.√√
(Vonelo rin'we ntsena.) (2)

[10]**XIVUTISO XA 4**

- 4.1 Vanhu lava va nga eka xifaniso va nga va va rilisiwa hileswi va nga le ku tivisaneni hi timhaka to vava/rifu.√ (1)
- 4.2 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena, a tlhela a ri seketela.
Xikombiso: Va le ku tweni ka ku vava.√/A va tsakangi hi mahungu lawa va byelanaka wona.√ **hikuva** mihloti leyi tikombaka emarhameni ya vona yi paluxa ku vaviseka ka vona.√/ Rifu a ri tsakisi.√
(Vonelo rin'we ntsena na ku seketela kun'we ntsena. Maraka yin'we i ya vonelo, kasi leyin'wana i yo seketela.) (2)
- 4.3 Xik.√ (1)

- 4.4 **Lexinene:** Yi kongomisa eka xikombiso xo karhi lexi tivekaka.√
Xinene: Yi kongomisa eka xikombiso xin'wana na xin'wana ku nga ri xo karhi.√ (2)
- 4.5 Ri kongomisa eka mhaka leyi tlulaka yin'we.√√/Ri siva minchumu leyi nga tala.√√ (2)
- 4.6 Ku kombisa rhavi ra xikongomelo.√√/Ku komba leswaku manana a a n'wi pfuna hi swo karhi.√√ (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 5

- 5.1 Khambani a a xanisa vatirhikulobye.√√ (2)
- 5.2 Mukamberiwa u ta tsala xivulwa xin'wana hi rito "hele" a humelerisa nhlamuselo leyi vulaka xitsotswana/rixaka ra swifufunhunhu. Xikombiso: Loko ku nghene **hele** eswakudyeni swi fanele swi cukumetiwa.√ (1)
- 5.3 Leswi a a nga hlometelangi exikolweni a nga thoriwangi tanihi foromani ekhampanini yo endla maphepha yo thayipela eka wona eBilabila.√√
- LEMUKA:** Mukamberiwa u kuma ntsena timaraka letimbirhi loko a tsarile xivulwa xo fana na lexi handle ka xihoxo xo karhi. Loko a lo endla xihoxo hambi xo va xin'we, a nga kumi maraka na yin'we. (2)
- 5.4 Va ri lexi tshikiwaka i xo khoma hi voko, xa le mbilwini a xi tshikeki.√√
- LEMUKA:** Mukamberiwa u kuma ntsena timaraka letimbirhi loko a tsarile xivulwa xo fana na lexi handle ka xihoxo xo karhi. Loko a lo endla xihoxo hambi xo va xin'we, a nga kumi maraka na yin'we. (2)
- 5.5 **Leswaku** muendli wa mhaka leyi i Khambani swi vuyile swi kumeka.√√
- LEMUKA:** Mukamberiwa u kuma ntsena timaraka letimbirhi loko a tsarile xivulwa xo fana na lexi handle ka xihoxo xo karhi. Loko a lo endla xihoxo hambi xo va xin'we, a nga kumi maraka na yin'we. (2)
- 5.6 Emutini wa Khambani xinkwa a xi kala.√/B.√
- LEMUKA:** Mukamberiwa u kuma maraka na loko a tsarile ntsena letere ra nhlamulo leyi nga yona. (1)

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 30
NTSENGO WA TIMARAKA: 70